

СПОГАДИ

В. І. ЧЕРВІНСЬКИЙ (Київ)

І. І. ШЕВЧЕНКО

Життя людини тоді чогось варте, коли воно продовжується і після її смерті, коли про цю людину пам'ятають, коли її шанують і продовжують її справу. Адже відомо, що лише життя, прожите для інших, — вартісне життя. Либонь, саме таким вартісним було життя професора І. І. Шевченка.

У серця свої закони: здається, він є просто не тут, з нами, а де-небудь, адже ніщо не зникає навіки. Але він є саме тут, у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, де склався його характер, як людини і педагога, ніби висічений з моноліту, саме тут він став справжнім Апостолом правди і добра, який, мовлячи словами безсмертного Каменяра:

Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї...
(Тобто для неньки України. Авт.)

Століття минає з дня народження незабутнього Івана Івановича Шевченка — селянського сина, незламного патріота-українця, талановитого історика, слави і окраси Київського університету.

А славу Київського університету творили передусім ті, хто створював свої науково-творчі школи, в яких навчались їх послідовники, примножуючи славу України. До когорти таких належить професор історії Іван Іванович Шевченко — земляк великого Кобзаря, життєве кредо якого було: “Спішіть творити добро людям і Україні”. Давно немає серед нас І. І. Шевченка, але справа його живе, бо живуть його учні, які почесно титулюються шевченківцями, котрі сумлінно, по-шевченківськи, працюють на благо України.

Двадцять дев'ять років минає з дня смерті І. І. Шевченка. Похований він на меморіальному Байковому цвинтарі, неподалік від центральної багатолюдної алеї. На могилі стоїть величезна лабрадоритова стела, витесана з українського моноліту, видобутого на Житомирщині, з висіченим портретом і написом: “Іван Іванович Шевченко — професор Київського університету. 18.III.1903—24.VIII.1974”. Над могилою схилився кущ калини і, мов на сторожі, стоять високі дерева.

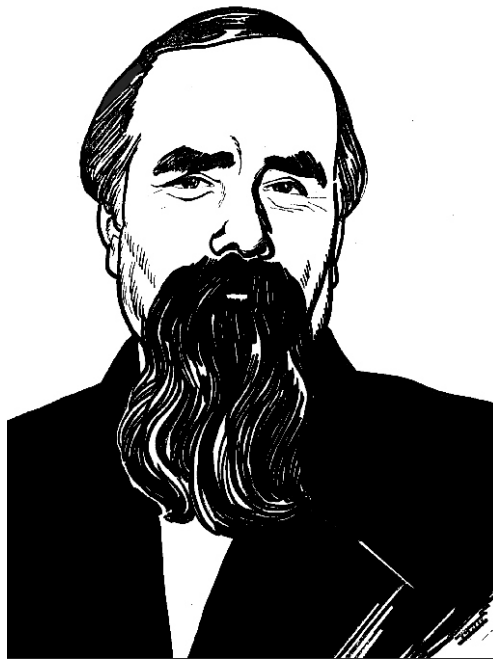
Сюди часто приходять люди, особливо в день народження і день пам'яті. Шевченківці ці дати пов'язують з Днем Паризької Комуні і Днем незалежності України. Либонь у цьому воістину є щось зодіакальне, якщо збагнути тернистий шлях І. І. Шевченка, його бунтівний характер проти зла, насильства; гуманізм, синівську любов до багатостраждальної України, яка стала незалежною вже після його смерті.

Щорічно, 18 березня о 16-й годині приходять до могили рідні, шевченківці, учні, друзі, земляки професора-гуманіста, приводячи з собою дружин і дітей, де б хто не був, чим би не займався, якою б не була погода. Чимало з його вихованців обіймають високі посади, мають вчені ступені

та звання, стали його однодумцями і послідовниками у житті, та перед пам'яттю І. І. Шевченка як ученого, педагога і людини почуваються не більше як його учні, прозвавши його за мудрість та шире людинолюбство ще й Дідом своїм, а себе шевченківцями. Бо він був якимось могутнім явором, що своїм корінням урісся в український чорнозем і брав звідти живильні сили. І писав він історію, як свій життєпис, з вірою у краще майбутнє України.

Під час сповіді перед Дідом на його могилі не печаль розливається, що вже його немає серед нас, а певний мажор від того, що були знайомі з цією людиною, що звіряємо свої земні вчинки з ним, з його світобаченням.

Життєвий шлях І. І. Шевченка типовий, як на той драма-

І. І. Шевченко

тичний час, в який він діяв, та його характер. Народився у селі Боровиці на Чигиринщині, в сім'ї бідняків. Тепер залишки того села з могилами предків перебувають під товщею Кременчуцької водозбірні. Наймитував у заможних селян, закінчував єдину трудову школу, педагогічні та вищі педагогічні курси, потім учителював, був на партійній роботі. А після закінчення курсів викладачів основ марксизму-ленінізму для вузів при ЦК КП(б) України став працювати у вищих навчальних закладах Києва.

У 1939 році пройшов за “повною програмою академію Берії”, в якій енкаведисти кілька місяців його кували. Не добившись наклепу на київську інтелігенцію, до якої він мав відношення як завідувач відділом науки і вузів Київського обкому партії, за розпорядженням триєдиного першого секретаря ЦК КП(б)У, обкому і міськкому партії М. С. Хрушова, Івана Івановича випустили “на волю” із слідами тюремного причастя на обличчі. Довелося завести декор — бороду — і потім здобути ще одне ім'я — “Борода”, що оригінально вирізнило його серед української еліти і загальному славило. Між іншим, борода йому дуже пасувала.

А жити ж якось треба було. Повернувся на педагогічну роботу історика, почав викладати у стоматологічному інституті. Тут спалахнула війна. Отже, воював, а відвоювавшись, повернувся до викладацької роботи у Київському університеті імені Тараса Шевченка і очолив кафедру.

Професійна ініціативність, заповзятість, демократизм, український патріотизм, популярність серед викладацького складу, студентства, культурного загалу Києва не дуже сподобались начальству. Почалися гоніння, звільнили з усіх постів, навіть з Києва хотіли “почесно” спровадити. Та вчений відповів секретареві ЦК КПУ Назаренку: “Мене з університету хіба що винесуть уперед ногами”. Формально відчепилися.

Узявся за глибоке вивчення історії, історіософії, політології, соціології, розробку наукових проблем, написання монографій, статей (загалом понад 55 видавничих аркушів), кандидатської, докторської дисертацій.

Керував аспірантами, консультував докторантів, розробляв разом з ними питання історії соціал-демократичного руху в Україні, історію союзу робітничого класу та селянства, персоналістики, культури. Прикметною особливістю наукової роботи з кадрами молодих істориків у нього було непорушне правило: не привласнювати жодного рядка, жодної тези, ідеї з їх наукових праць, не паразитувати на чужих здобутках, не створювати собі лаврів за рахунок інших. Він ніколи і нікому не дозволяв ставити своє прізвище поруч з прізвищем автора наукової роботи (що практикувалося і практикується більшістю наукових керівників), спонукаючи кожного пошуковця формувати свою особистість самостійно, без сприяння інших, без розрахунку на авторитетів. Принагідно зауважимо, що це ніяким чином не позначалося негативно на його стилі наукового керівництва, не відбивалося на взаємовідносинах між ним і аспірантом чи докторантом. Навпаки. Все, що робилося професором І. І. Шевченком, робилося досить серйозно, вимогливо й доброзичливо. Його щире й щедre серце та добра душа завжди були настіж розчинені для всіх, кому була не байдужа українська історія, український патріотизм і Українська держава. Він щиро радів щонайменшим успіхам своїх підопічних і дуже переживав, коли у них щось не ладилось, і одразу спокійно і зрозуміло давав пояснення-пораду, як вийти на бажаний результат. Саме завдяки Шевченковому опікуванню 43 молодих спеціалісти під його керівництвом стали кандидатами історичних наук, згодом 10 із них — докторами історичних наук, професорами, вченими, викладачами, керівниками установ. А скільки молодих науковців одержали його благословення як консультанта, опонента, рецензента, що суттєво допомогло усім їм стати тими особистостями, якими вони мріяли стати, а в першу чергу — порядними людьми і справжніми українськими патріотами, без чванства і показухи.

Урочисто відзначав університет у 1961 р. 100-річчя від дня смерті великого Кобзаря. Іван Іванович був серед найактивніших його організаторів і учасників — і в організаційному комітеті, і серед зустрічаючих, і супроводжуючих гостей, що з'їхалися з усього Союзу на цю урочисту подію, і в президії урочистого зібрання, і виступаючих на ньому.

Постала проблема в університеті будівництва ще однієї їдальні для організації нормального харчування студентів гуманітарних факультетів — не обходиться без Діда. Завдяки його протегуванню, ЦК КП України дав розпорядження на її будівництво. І вона понині успішно функціонує для блага студентів і співробітників університету.

Готується до видання історичний роман — за рецензією йдуть до професора Шевченка; треба порядну, але нещасну людину влаштувати на роботу — йдуть до Діда.

— Іване Івановичу, вийшла монографія Маланчука “Торжество національної політики КПРС”. Що ви скажете про неї?

— У тій книжці торжество є, а національної політики як не було — так і нема.

Або вийшла з друку у 1970 р. унікальна книга тодішнього секретаря ЦК КП України П. Ю. Шелеста “Україна наша Радянська”. Іван Іванович відразу, прочитавши її, пророче зазначив: “Йому (Шелесту) за проповідь українського націоналізму (в розумінні патріотизму. — *Авт.*), а книга написана у цьому дусі — партійні лакузи не вибачать ніколи!”. Так воно згодом і сталося — книгу вилучили, розкритикувавши як надто шкідливу (див.: “Комуніст України”. — 1973. — № 4. — С. 77—81; Лихолат А. В. Націоналізм — враг трудящихся. — М., 1986. — С. 322—323), а її автора увільнили від керівництва компартією України. — “Отож, синку, нехайно

купи декілька примірників, організуй її читання серед студентів, щоб встигнути провести науково-практичну конференцію за її тематикою”. Цю конференцію (до речі, єдину в університеті) ми підготували і провели на хімічному факультеті, за що нас, особливо Діда, дуже довго згадували “незлим, тихим словом” і в університеті, і не лише в ньому, за “політичну сліпоту”. Та Іван Іванович, як завжди, був спокійним та впевненим і навіть веселим. Кожного разу при такій критиці чи то на засіданні кафедри, чи на партзборах він лукаво посміхався і з погордою говорив: “А книга варта того, щоб до неї не байдуже ставитись. Лайте, час і історія все розставлять на свої місця”.

І. І. Шевченко мав широке коло зацікавлень. Був щирим шанувальником української мови, історії, літератури, українського національного театру, музики, української народної пісні, українського фольклору, живопису. Зібрав велику бібліотеку. Серед його знайомих були Б. Г. Гмиря, І. С. Козловський, А. Д. Базилевич, І. Драч, Д. Павличко та багато інших відомих діячів української культури. Полюбляв Іван Іванович і мандрувати по рідній Україні, особливо пароплавом по сивому Дніпру-Славути. І скрізь, де б він не був, виявлялись його шанувальники. Скрізь його знали, скрізь він був своїм.

Вчений неодноразово зустрічався з всесвітньо відомим золотим голосом України І. С. Козловським під час його перебування в Києві, обговорюючи з ним долю української пісні, театру, культури взагалі, яка, незважаючи на шалену русифікацію, все ж пробивалася молодими паростями на світ Божий. Пригадується, як він трепетно, розумом і серцем припадав до української літератури знаменитих шестидесятників, як бідкався, коли заарештовували й відправляли у мордовські табори на муку і вірну смерть кращих синів України, її самовідданих борців за поступ і волю, як потерпав він від можновладців усіх рівнів за своє заступництво. Проте жодного разу Іван Іванович не відступав і не каюся. Воістину діяв по-шевченківськи: “Караюсь, мучусь, але не каюсь”. У письменницьких колах, на їх урочистостях завжди був бажаним гостем Іван Іванович. Не даремно пам’ять про нього понині зберігають могутні корифеї української літератури Іван Драч, Дмитро Павличко, як про це засвідчив авторів цих рядків нещодавно при випадковій зустрічі, що сталася на площі Льва Толстого, сам Іван Федорович: “А як же, хто про Івана Івановича не пам’ятає!” Дмитро Павличко, часто гостюючи у Івана Івановича, обговорював з ним проблеми української мови, літератури, історії, українського етно- і культурогенезу, а по смерті вченого влучно сказав: “Хто б ти не був. Ким би ти не був. Перед ним не прикинешся генієм, розумним, працелюбним, щедрим, чи бідним, чи багатим, коли ти не такий насправді. Перед ним ти будеш завжди тим, ким ти є”.

Визначний український учений-хімік, професор Київського університету Андрій Матвійович Голуб, з наукової школи якого вийшов нині діючий ректор університету академік НАН України Скопенко Віктор Васильович, відстоюючи пріоритети української хімічної термінології перед російською чи західною, неодноразово підкреслював, що “двуязычия” у хімічній національній мові не може бути, як його ніколи нема на лекціях з історії у професора Шевченка Івана Івановича, а є рідна українська мова.

Та й не могло бути по-іншому у вченого-історика, який був патріотом і улюбленцем студентів, аспірантів і колег. Лекції його мали гучну репутацію, і дійсно кожний, хто слухав його як професора, як вченого, що робив повідомлення про свої наукові дослідження, знає, яким майстерним лектором був професор Шевченко, і його жива, образна, рідна українська мова завжди будила у слухачів думку, потребу навчання, творчості, самовдосконалення. Його чітка дикція, дивне вміння показати рельєфно

важливі складні грані предмета — полонили слухачів, будили непідкупну любов до історичної науки. Часто на лекціях він з професорською майстерністю, невимушено, з приязню і повагою спілкувався зі студентами, аспірантами, як своїми достойними колегами, залучаючи їх до творчої роботи. Коли студент чи аспірант знаходив відповідь на складне теоретичне запитання з проблеми, що вивчалась, професор обов'язково хвалив цього розумника при всій громаді, згадуючи і його батьків: "Спасибі твоїй мамі, що вона тебе, такого розумного, народила. Шануй це, синку!" Дуже радів Іван Іванович, коли ці відповіді були творчими, вдумливими, аналітичними, без догматизму: "Молодчина, дочко, що відповідала так, як розумієш, а розумієш і аналізуєш, тому що знаєш і мислиш".

Постійно опікуючись авторитетом своїх молодих колег, професор мудро радив їм ніколи, особливо на іспитах, не запитувати студента про те, чого сам не знаєш або у чому не певен. "Не став студенту запитання, на яке сам не знаєш відповіді". От так просто, мудро і справедливо. А наставляючи молодих фахівців-істориків на останньому дзвоні, він закликав: "Ідіть, діти, в Україну, в рідну Україну та несіть свої знання її народу!" З усіма він був товариським. Його критика була завжди гострою, але без образи, сатира легко переходила у дотепний жарт. До тих, до кого ставився особливо приязно, він часто звертався з патріархальною безцеремонністю, на "ти", або "синку", "дочко", "козаче", але це звертання ніхто ніколи не вважав принизливим, через те що воно просякнуте було не начальницьким нехтуванням, а батьківською теплотою. І ця теплота ширих відносин тісно пов'язувала професора зі студентами, аспірантами, колегами. Вони готові були у будь-який час прийти йому на допомогу. Так, коли Іван Іванович занедужав у 1973 р. і йому для операції була потрібна кров, то студенти хімічного факультету, де він читав лекції, його численні аспіранти, колеги відразу здали свою кров, щоб швидше він одужав. Проте дива не сталося. Його свічка життя догорала. Тривала, самовіддана, виснажлива праця, супроводжувана інтригами й підступами лакуз та можновладців, передчасно звели його в могилу.

І пам'ятник Діду зроблений завдяки щирим зусиллям більшості його вихованців, колег та рідних. Керівництво кафедри доручило мені займатися питанням пам'ятника, а це складалося не лише зі збору коштів, але і його замовлення на Коростишівському гранітному комбінаті, доставки та встановлення. І скрізь були розуміння й підтримка людей. І те, що цей пам'ятник стоїть на могилі Діда на Байковому цвинтарі вже майже три десятиліття, куди ми, шевченківці, щороку по декілька разів приходимо, — свідчення щирої, непорушної приязні між учнями і вчителем.

Моральний, науковий, педагогічний характер І. І. Шевченка дуже повчальний. Він ніколи не допускав угод із совістю, був виважений і толерантний у вирішенні наукових питань, був рішучим і послідовним у відстоюванні істини, керуючись при цьому глибокими знаннями і практикою життя. Це був один із тих характерів, які висікаються з моноліту і стоять прямо, твердо і довго. Саме про це говорилося на читаннях, присвячених його 100-літньому ювілею, що організували і провели шевченківці на базі історичного факультету і кафедри української історії та етнополітики Київського національного університету імені Тараса Шевченка 18 березня поточного року.

Таким був і лишився в нашій пам'яті Іван Іванович Шевченко — Людина, Вчений, Педагог, поборник правди і добра, який віддав усе своє життя людям.

